

ביאורים

יש הבדל גדול בין חינוך לאילוף. אילוף מטרתו להגיע להישג חיצוני שאפשר לכמת במעשים. דרך זו מתאימה רק לבעלי חיים. באשר לאנשים - מלמד אותנו שלמה המלך שהחינוך מוכרח להיות מותאם אישית לכל אחד ואחד 'על פי דרכו'. ההתאמה האישית אינה סתם לוקוסוס, אלא האופן היחיד שבו יפנים הנער את אותו החינוך. ההסבר לצורך המיוחד בחינוך מותאם-אישית נובע מההבנה שלכל אדם ישנה נשמה מיוחדת, אישית, ואותה נשמה דורשת דרישות רוחניות מסוימות. כדי לספק לנשמה את שדרוש לה, אנו מלמדים את הנער ומסבירים לו את אותם דברים שנוגעים בנפשו בצורה הטובה ביותר. דרכים רבות יש לחינוך: בנתינת דגש על רמה גבוהה וחכמת חיים, או לחלופין בהיכרות נפשית עם עולמות של אמנות, אמונות ומחשבות שונות.

בין היתר צריך לשים לב שהחינוך תואם את התקופה ואת השלב הנוכחי בחיים של הנער. הורים של תינוקות מדברים אליהם בדיבור מיוחד לאותו הגיל, וכך יש לעשות גם עם נערים בוגרים יותר. מובן שגם עם אנשים בוגרים יש לדבר בשפתם הם, כל אחד במקום שבו הוא נמצא. אחד המחסומים הכי גדולים בין עולמם של המבוגרים לעולמם של הנערים הוא צורת החיים והתרבות החדשה, מפני שהנערים מתעדכנים כל הזמן - ומי שאינו חי סביב אותם תחומי עיסוק, לא יוכל לתקשר עמם היטב. ניקח לדוגמה הבדל אחד בצורת החיים: חיי הנעורים הם תוססים ומלאי הפרתקאות ושאיפה לנשגב, ולעומתם מחפשים המבוגרים שלווה ומנוחת הנפש, ובכך למלא את שאיפותיהם. המרחק הרב שבין שני העולמות מחייב את המחנך במאמץ מיוחד שיאפשר לו להבין את הנער, ורק אז יוכל החינוך לפעול את פעולתו. לאחר הבנת מקומו של הנער, הבנת הסוגיות שנפשו עוסקת בהן והבנת הסיביה העוטפת אותו - צריך להצליח להעביר את התכנים בשפה ובדוגמאות מהחיים המתאימים לאותו הנער. אם נצליח במטרות הנזכרות, נוכל לקוות שהחינוך שלנו אכן יהיה חינוך ולא אילוף. נצליח לגדל את הנער בהתאם לנשמתו המיוחדת.

הרחבות

• דרך מיוחדת כבר מגיל חינוך

שגם לנער בהגיעו לגיל החנוך כבר יש לו דרך מיוחדת, דרך שלו. הרב קוק מזהיר את המחנכים להתבונן באופיו של הנער לפני שהם באים לחנך אותו, מפני שכבר מגיל חינוך יש לו אופי מיוחד. באורות הקודש הרב קוק מרחיב עניין זה: "...באים מחנכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח, וכיוון שאין אני, אין הוא, וקל וחומר שאין אתה" [אורות הקודש ג, עמ' קמ]. לפי דברי הרב קוק, לכל אדם יש אישיות מיוחדת, 'אני' ייחודי. אפשר לחשוף מעט מה'אני' בעזרת התבוננות בכישרונות, ברצונות ובשאיפות של הנער. מחנך שיתעלם מאופי מיוחד זה - יחטא למטרתו.

במקום אחר הרב קוק מלמדנו שגם ביחס ללימוד התורה יש לכל אדם דרך מיוחדת: "ישנם שיצאו לתרבות רעה, מפני שדרך למודם והשלמתם הרוחנית בגדו בתכונתם האישית המיוחדת. הרי שאחד מוכשר לדברי אגדה, וענייני ההלכה אינם לפי תכונתו להיות עסוק בהם בקביעות, ומתוך שאינו מכיר להעריך את כשרונו המיוחד הוא משתקע בענייני הלכה, כפי מנהג המורגל, והוא מרגיש בנפשו נגוד לאלה העניינים שהוא עוסק בהם, מתוך שההשתקעות בהם אינה לפי טבע כשרונו העצמי. אבל אם היה מוצא את תפקידו וממלאו, לעסוק בקביעות באותו המקצוע שבתורה, המתאים לתכונת נפשו, אז היה מכיר מיד שהרגשת הנגוד שבאה לו בעסקו בענייני ההלכה לא באה מצד איזה חסרון בעצמם של הלמודים הקדושים והנחוצים הללו, אלא מפני שנפשו מבקשת מקצוע אחר לקביעותה בתורה, ואז הי' נשאר נאמן באופן נעלה לקדושת התורה, ועושה חיל בתורה במקצוע השייך לו, וגם עוזר על יד אותם שידם גוברת בהלכה, להטעימים מנעם אגדה" [אורות התורה ט, ו]. כשאדם לומד דברים שאינם מתאימים לטבעו הפנימי, נפשו לא שקטה בלימוד, וממילא הוא מרגיש שלימוד תורה זה 'לא בשבילו'. אם הוא ילמד דברים שיותר 'מתאימים' לו - התורה תשמח ותספק אותו.

להצלחת בני ואורה שמאי וכל יוצאי חלציהם הי"ו

חנור לנער על פי דרכו

"חנור לנער על פי דרכו". כאן, בפרשה קטנה זו, כל סוד החנוך הוא מונח. הננו למידים שגם לנער בהגיעו לגיל החנוך כבר יש לו דרך מיוחדת, דרך שלו. ואם יש לו דרכו המיוחדת לו, אין ספק שאנחנו הגדולים אשר כבר התרחקנו מאותה הדרך של הנער, הימים ושיטת החיים נשא אותנו הלאה, הננו חייבים בבואנו לחנך את הנער שלנו לשוב ולהסתכל בנשמת הנער להבין את דרכו כפי שנוכל לחנכו על פי דרכו, ואז - רק אז - בטוחים נהיה שהתוצאה של חנוך כזה תהיה אותה השאיפה אשר אנחנו עורגים, כי "גם כי יזקין לא יסור ממנה".

(הספמות הראי"ה עמ' 107)

ביאורים

ישנם שלושה שורשי מחשבה שמתוכם צמחו מוסדות החינוך בארצנו: הישן, החדש והחילוני. הרב קוק מסביר את התועלות והמעלות שיש בכל כיוון. השורש הישן נבע מהתפיסה של בני ירושלים הוותיקים, שלא רצו לשנות כהוא זה מהרגלי החינוך שדבקו בהם עד עתה. בני היישוב הישן שומרים על גחלת הקודש, ולצורך מטרה זו מקריבים הם את היכולת להתפרנס בכבוד ולהתפרס על תחומי חיים רבים. בלי עולם של קדושה, החיים יאבדו את ערכם - וממילא לא יהיה בסיס איתן המציב לנו מטרות ושאיות להתקדמות.

היישוב החדש, שאותו הנהיג הרב קוק, מכיר את מקומו של הקודש כנושא העיקרי של החיים, כי הוא מעניק להם משמעות ותוכן. אמנם לאחר הבנת ההכרח לחיית חיי קדושה, מעניקה דרך זו לכנייה גם את הכלים המתאימים בעבור צרכיהם השונים. מודגש כאן השילוב של חיי החולין בתוך חיי הקודש - בלימוד השפה, למשל, יש גם ערך של מצוה, ויש בו רווח נוסף בחינוך רחב התחומים והאופקים שבו נוהג היישוב החדש.

לעומת דרך זו, שהיא דרך האמצע, עומדת הדרך החילונית ומדגישה ביותר את הצורך בחיי חולין. הפועל היוצא משורש זה של התנגדות נחרצת לחיי קדושה הוא חיסרון באמונה בדרך הקודש של עם ישראל, וניתוק מהמסורת ומטובו של הבורא, שאמורים לשמש כקווים מנחים בחיים. היתרונות שבכל זאת קיימים בחינוך זה הם במכנה המשותף של כל פעולותיהם - הכל מכוון למען חיזוק היישוב בארץ. לימודי החול הם כדי לפתח תחומי דעת מוצקים, הכוח הפיזי כדי שיהיה צבא שיגן על התושבים, המפעלים נועדו לבניית ערים גדולות, וכן הלאה. אהבה זו היא אהבה לאומית שנראית כמרוחקת מעולם הקדושה במובן המיידי, אולם במבט מעמיק אפשר לראות איך דווקא עולם זה, שמתעסק הרבה בריאליזם, נוגע בשורשים הרוחניים של קיומנו בארץ, ועל כן גם לדרך זו יש חלק בהשלמת החינוך לדרך הקודש שלנו בחיים. כל עוד תיווצר הפרייה הדדית ברוכה בין החלקים השונים בעם - החול חיזוק את הקודש, והקודש יכיר בחול וייתן לו ייעוד ותכלית - כך יתעלה ויתרומם הניצוץ הלאומי הקדוש, הגנוז בזרם החילוני.

הרחבות

• שלושה כוחות באומה

שְׁלֹשָׁה כְּחוֹת יְסוּדִיִּים. הרב קוק מנתח את מצב החינוך בארץ ומחלק אותו לשלוש סיעות - אחת הדוגלת בלימוד התורה בלבד, השנייה מלמדת לימודי חול במדרגה שנייה אחרי הקודש והשלישית מזלזלת בכל קודש. סיעות אלו הן חלק ממערכת רחבה יותר, ולכל סיעה יש גם מפלגות, מוסדות חסד, מוסדות תרבות ועוד.

במקום אחר מופיעה פסקה דומה, שבה מונה הרב קוק את שלוש הסיעות בצורה שונה מעט: "שלושה כוחות מתאבקים כעת במחנינו, המלחמה ביניהם נכרת היא ביותר בארץ ישראל, אבל פעולתם היא פעולה נמשכת מחיי האומה בכלל, ושרשיהם קבועים הם בתוך ההכרה החודרת במרחבי רוח האדם... הקודש, האומה, האנושיות - אלה הם שלשת התביעות העקרויות, שהחיים כולם, שלנו ושל כל אדם, באיזו צורה שהיא, מורכבים מהם" [אורות התחיה יח].

ייתכן שאפשר להקביל בין השיטות החינוכיות לבין מרכיבי האישיות של האדם והאומה. את **הקודש** אפשר לזהות עם הסיעה הראשונה, השומרת "בקנאה ובמרירות" על התורה והמצוות. את הסיעה השלישית אפשר לזהות עם **האומה**, שכן היא מחנכת ל"אהבה לאומית חזקה". הסיעה השנייה אינה שוללת כוח מסוים, ונראה שהיא מאמינה בקודש ובאומה גם יחד. מהי **האנושיות**? היא אינה מתכנסת בחטיבה הלאומית ודורשת את התוכן האנושי הכללי של ההשכלה, התרבות והמוסר" [שם]. הרב קוק לא מזכיר תוכן זה באיגרת, וייתכן כי במובן מסוים הוא נכלל בסיעות השנייה והשלישית.

לדברי הרב קוק, שלושת המרכיבים הללו יחד מרכיבים כל חיים - בין של היחיד ובין של האומה - ולכן צריך ללמוד להשתמש בכולם, ולא לדחות את חלקם. כאשר המלחמות הפנימיות בין החלקים הללו ייפסקו, ייוותר לנו זמן לפתח את ההרמוניה ביניהם, והעם כולו ירוויח מכך.

נָשׁוּב לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. כאן אנו מוצאים שלשה כחות יסודיים, שעל כל אחד מהם בפני עצמו בנויים מוסדות של חנוך ושל חסד ועבודה.

הָאָחֵד הוא הכח העתיק המְחַזֵּק בִּישׁוּבֵנו הַקְּדוּשׁ הַיֶּשֶׁן מִקְּדֻמַּת דְּנָאָ, הַכְּנוּס הַרְבֵּה הַקְּדֻשָׁתוֹ הַפְּנִימִית, הַזֹּרֵה הַלְּאֵה כֹּל שֶׁכְּלוּל חֲדָשׁ בְּאִיזוֹ צוּרָה שִׁיְהִיָּה, הַאֲוֶסֶר בַּחֲדָרָיו וְיִשְׁבּוּתָיו כֹּל שֶׁפָּה זָרָה, וְאֶפְלוֹ שִׁפְתַּי הַמְּמַשְׁלָה וְהַמְּדַיְנָה, וְכֹל לַמּוֹד שֶׁל חַל, אֶפְלוֹ הַיִּתְרַם מְכָרַח בְּחַיִּים, הַמְּנַהֵג אֶת חַיֵּינוֹ בְּתַכְסִּים חִיצוֹנִים יֶשֶׁן נוֹשֵׁן, וְאִינוֹ נִזְקֵק לְשׁוֹת בּוֹ כֹּל-דָּהוּ לְפִי דְרִישׁוֹת הַחַיִּים הַחֲדָשִׁים אֲשֶׁר בָּאוּ לְרַגְלֵי הַמּוֹן רַב שֶׁל אֲחִינוּ הַבָּאִים מִמְּעַרֵב וּמֵאֲרֹפֵא בְּכֻלָּהּ, שֶׁטַעֲמָם דּוֹרֵשׁ כְּבֹר בְּחֻזְקָה גַם מֵיִרְאֵי ד' וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ, לְהַבִּיט עַל הַתַּכְסִּים הַחִיצוֹנִים הַיִּתְרַם מֵיֶשֶׁן, שֶׁהֵיָה מְקוּמוֹ מִכִּיר אוֹתוֹ בְּעַת אֲשֶׁר אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיְתָה פְּנֵה נְבֻדְלַת מְכַל הַמּוֹן הַחַיִּים, בְּעִין שֶׁל תְּמַהוֹן וְהַצְטַמְקוּת שֶׁל צַעַר, בְּצַרוּף הַרְגָּשָׁה שֶׁל עֲלָבוֹן.

הַכֹּחַ הַשְּׁנִי הוא הַבָּא מִחֲדָשׁ, וְאֲשֶׁר הַתְּגַבֵּר לְרַגְלֵי הַמְּאֲרָעוֹת הַאֲחֵרוֹנוֹת שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְשֶׁהִכְרוּ בִּיְתֵר מֵעַת אֲשֶׁר הַחֲלוּתֵי אֲנִי הַצְעִיר לְפַעַל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּפִי כַח קִטְנֵי אֲשֶׁר חֲנִינֵי ד', הוא הכח האומר שחובתנו הקדושה היא לתן עז ותעצומות לרוח ד' אשר על עמו, ולרומם בכבוד את דגל התורה והמצוה, על ידי רכישתם של כל הכחות התרבותיים הנהוגים בעולם, המאמצים את בעליהם והנותנים אותם לחן ולכבוד בעיני רואיהם, וביחוד המְכַשְׂרִים אותם למְלַחֶמֶת החיים ברוח איתן. אשר על כן עם השמירה העקרת והראשית, להעמיד בראש את קוממיות התורה, האמונה, המצוה והיְרֵאָה הטהורה, נקח את כל נתח טוב, מכל מקום אשר נמצאנו, ונעטר בו את רוחנו ואת מוסדותינו. במדרגה שנייה אחרי תורתנו הקדושה נלמד את בנינו וחניכינו את הלמודים השמושיים, הנחוצים לאדם בחיים. נרגילים ברוח אמיץ ובתכסים נאה, נשגור בפיהם את השפה הקדושה שהיא נותנת כבוד ועז לישראל בארץ ישראל, נוסף על צד הקדש והמצוה שיש בה. ניסד בתי מלאכה בעד הנערים המְכַשְׂרִים לזה, וגם בבתי האלה נשפיע את הרוח החי והפועל, המכיר את הדור והמְכַשֵּׁר לחבב עליו באהבה את כל קדש ד' אשר אהב.

הַכֹּחַ הַשְּׁלִישִׁי, הוא הכח החלוני לגמרי, המנער את חצונו מכל קדש, המשים את לבו רק לצרכי החיים הזמניים, של היחידים ושל הכלל, ומתוף שאיפה זו הוא מיסד את מוסדיו, ואת בתי ספריו וארחות חנוכיו. מובן הדבר שהסחת דעה זו מן הקדש, איננה נשארת רק פְּעֻלָּה בְּלִתי-מְחִיבָתָה, כי-אם שוֹלְלָת היא ומְחַרְבָּת, כפי ערך התפשטותה וכבושיה את איתן חיי הקדש, ונוטלת את זיו החיים של אור ד' וקדשת תורתו, מהמון גדול על האמה, ההולכת ומתִּישְׁבֶּת בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אָבֵל אִין לְכַחַד, שְׁעַם כֹּל זֶה יֵשׁ גַּם כָּאֵן תִּכֵּן גְּדוּל שֶׁל חַיִּים, אֲהַבָּה לְאִמִּית חֻזְקָה וְשִׁאִיפָה בְּרוּחָה וְאִמִּיצָה לְגַדֵּל אֶת הַיִּשׁוּב הַמְּעֻשִׂי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְאִמִּץ אֶת רוּחַ הַדּוֹר לְהִיּוֹת הוֹלֵךְ וּמְתַקְשֵׁר לְאֶרֶץ וְלְאִמָּה, בְּרוּחַ לְאִמִּי-הַסְּתוּרִי, שְׁעַם כֹּל נְכַרְיִיתוֹ גְּנוּז בּוֹ נִיצוֹץ קִדְשׁ חֻזְקָה מְאֹד, הַרְאוּי לְהַתְעַלּוֹת עַל יְדֵי טְפוּחַ שֶׁל יְדִים אֲמוֹנוֹת.

(אגרות הראיה, אגרת תכו)

מְקַדְמַת דְּנָא - מוזנים קדומים. **הַכְּנוּס הַרְבֵּה** - המתמקד רק בקודש. **הַזֹּרֵה הַלְּאֵה** - דוחה ומרחיק. **בְּתַכְסִּים חִיצוֹנִים** - סגנון נימוס ולבוש (סדר, ניקיון וכדומה). **שִׁיְהִיָּה מְקוּמוֹ מִכִּיר אוֹתוֹ** - היה מתאים לאותה תקופה. **בְּעִין וכו'** - כך מסתכלים הבאים מאירופה על סדרי היישוב הישן. **הַתְּגַבֵּר** - כוחו מתחזק לאחרונה. **נְשֹׂגֵר** - נרגיל. **הַשְּׁפָה הַקְּדוּשָׁה** - לשון הקודש. **עַז לְיִשְׂרָאֵל** - כבוד לאומי. **הַמְּכַשְׂרִים** - המתאימים. **בְּבֵתִים** - בתי המלאכה. **הַמְּנַהֵג אֶת חַיֵּינוֹ** - מסתייג ומתכחש. **בְּלִתי מְחִיבָת** - שאין בה צד חיובי ומועיל. **נְכַרְיִיתוֹ** - זרותו לרוח ישראל.

ביאורים

אפשר לראות את ההתפרטות של שלושת השורשים שהזכרנו קודם בנוגע לחינוך גם בכל תחומי החיים: בעולם הרוח והספרות, בתחומי המוסר והחסד, וגם במפעלים ובעולם המעשי-פרקטי. הרב קוק פונה לאגודת ישראל בבקשה שהיא תפעל לפי העקרונות שהוא מתווה כאן, כדי שיהיה אפשר להפיק את המירב האפשרי מפעילותה ומפעילות היישוב הישן. השורש של הקודש שמייצגים בני היישוב הישן אינו מוכשר כל כך בעולם המעשה, ועל כן אנו נדרשים לשמור עליו ולמנוע פגיעה בו כמידת האפשר. כך הוא יוכל להמשיך להיות לנו מגדלור רוחני, שמקדם אותנו ליעדים נוספים ולהצלחות בעולם התורה והמצוות. מן הקצה השני יש לשים לב שאנו פונים גם לבני היישוב החילוני, המרוחק מעולם זה של קדושה. המהלכים שאותם מקדם החלק החילוני אינם תואמים תמיד את זה של בני היישוב הישן ויש לפשר ביניהם ככל האפשר, ולהצליח לגעת בלבבות של בני היישוב החילוני. נגיעה זו אפשרית הודות לנשמה היהודית השורה בתוך כל יהודי, ולו הרחוק ביותר. פעולה זו של השפעה תורנית צריכה להיעשות בזהירות ובסגנון מתאים.

מעבר לכך, הסכימו רבני אגודת ישראל עם הרב קוק שמטרתה העיקרית של האגודה היא לדאוג לטובתם הגשמית והרוחנית של כלל ישראל. מאחר שנקודה זו מוסכמת על הכול, מבקש הרב קוק מרבני הארגון להמשיך ולחפש היכן הם יכולים לעזור ליהודים, בכל תחום ובכל עניין, ובכך למעשה לבסס את היישוב היהודי המתחדש בארץ ישראל. הקשר העמוק בין חלקי האומה הוא המאפשר את הגשת העזרה לכל דורש, ונובע מכך שעם ישראל הוא עם אחד, כלשון הכתוב 'גוי אחד בארץ'. החיבור שלנו אל הארץ מחזק מאוד את היחס וההדדיות שבין החלקים השונים באומה, והוא שיביא אותנו בסופו של דבר להצליח במגמות שעם ישראל שואף אליהן מזה דורות רבים.

הרחבות

• שלבים בתשובה

ולנסות לעורר את רוח קדשת ישראל הטמיר בכל הלבבות. הרב קוק מונה את תפקידיה של האגודה שרצו להקים. ביחס לתרבות החילונית הוא מציע לנסות ולמזער את הנזקים שהיא עושה לקודש, ולנסות לעורר בדרכי נועם את 'רוח קדושת ישראל' השרויה בלב כל אחד מהעם.

במקום אחר מסביר הרב קוק מהם השלבים המביאים את האדם לשוב אל עצמו ואל בוראו: "ארבעת הפרקים שהחינוך של הדור, שנתרחק מקדושתה של תורה, צריך שיתקרב על ידם אל מקור הקדש, הם: כבוד הדת, חבת הדת, הכרת הדת וקיום הדת. אין שום אדם מישאל יכול לסלק את עצמו מכל מה שנוגע לכבודה של דת ישראל, שאין שיהיה נשקע בדעות זרות ורחוקות, הלא בתור בן לאומה הוא חייב בכבודה" [תוספת תשובה ח]. לדבריו, לתשובה יש ארבעה חלקים, והחלק הראשון - הכבוד לדת - צריך להיות בלב כל יהודי שגאה בעם ישראל. כיוון שסיעה זו היא בעלת כבוד לאומי, ייתכן שהרב קוק רומז בדבריו לחלק זה של התשובה.

ממשיך הרב קוק: "אחרי ההכרה (השכלית) שתבא אחרי הכבוד והחיבה (מצד הלב), יכולים אנו לקוות לקיום הדת, לאור של תשובה שתופיע על כל אחינו מקרוב ומרחוק, לשוב לצור ישעם ומשגבם, ובזה המפתח של הגאולה גנוז". האדם מתקדם בצורה פנימית שלב אחר שלב - מחיבת הלב הוא עובר להכרת השכל. מכאן אנו מקווים שהוא ימשיך צעד נוסף ויקיים את מצוות הדת (מעשה).

המוסדות המעשיים וקדמתם של מוסדות החינוך, המחלקים לפי שלשית הכחות הנ"ל, הנם גם כן המוסדות המעשיים, מוסדי העבודה והחסד, וכך המה גם כן המוסדות הספרותיים, שלפטר אותם לפרטיהם, ולהעמיד את הברור של כל אחד בפרט, אי-אפשר לי במכתב זה, ואין הפרטיות נוגעת כל כך לענייננו.

השפעה על שלוש הדרכים והנה ראש דבר אנכי חושב, שהאגדה צריכה לבא במושא ומתן עם כל בעלי הכחות כלם, העומדים בראש המפעלים והמשפיעים היוותר רשומים כלם, כדי לקנות משג ברור מכל ענין בפרטיית, והעצות צריכות להיות מתחשבות איך לבצר את המעמד של הכח העתיק, ההולך ונחלש, מפני מעוט סגולת לסדרי החיים, ואיך להגביל את הארחות של הכח השני המחודש, באופן שילך ויחזק תמיד, ויהיה גם כן למגדל עז לכח העתיק, לחבבו ולאמצו, ולעזרו לשמר את סגולותיו המציניות המיוחדות בו, ואיך להשפיע גם על הכח השלישי החלוני, למעט פני האפשרות את ההיסוסות שהוא מביא בדרך את מהלכו בזעם, ובאין פנות אל דת וקדש, ולנסות לעורר את רוח קדשת ישראל הטמיר בכל הלבבות. של כל זרע יעקב, באותה המדה האפשרית, בזהירות ובמתנות, בסגנונים שונים, לפי העניינים והמצבים המתחלפים.

לעזור לכל דורש אבל בכלל צריכה האגדה הנכבדה והקדושה להכין את כחותיה, להיות מוכנת לעזר לכל, לכל דורש עזרתה ובכל מקום שתמצא שעזרתה החמירת והרוחנית יוכלו להביא אמן ותועלת. כמובן כשתתן האגדה את עזרתה, תתן על פי אותם התנאים שאינם מתנגדים ליסודי מטרתה העקרתית הכוללת, שהיא טובת האמה השלמה, בצד הקדש והחול, שיחד כלם הנם קדש קדשים.

אצא פעת מאת הדרת-כבודם בתקנה טובה, שדברי המעטים יעוררו את רוח-קדשם לשא-ולתן בהם ויהי נעם ד' עליהם ומעשי-ידיהם יכונן להיות גדרי פרץ ומשבגי נתיבות לשבת.

הברו נשאי כלי ד', ד' עמכם גבורי החיל.

(אגרות הראייה, אגרת תכו - המשך)

המוסדות המעשיים - ארגונים גדולים העוסקים בעניינים מעשיים בארץ ישראל. **המוסדות הספרותיים** - עיתונים וכתבי עת. **הברור** - המגמות והעקרונות. **שהאגדה** - תנועת "אגודת ישראל" (מכתב זה נכתב לקראת התכנסות ראשיה ופעיליה). **המפעלים** - ארגונים הפועלים בענייני עבודה וחסד. **המשפיעים** - אנשים בעלי השפעה על התנועות השונות. **רשומים** - חשובים ומוכרים. **לקנות משג ברור** - להבין מה מגמתם של כל מוסד ותנועה. **לבצר** - לחזק. **הכח העתיק** - שמירת הקודש והמסורת. **ובאין פנות** - בלי לפנות. **הטמיר** - הנסתר.

ביאורים

הקודש והחול מחוללים מאבק טמוי ביניהם מאז ימות עולם. התפיסה של הקודש חששה שמה עולם החול יגלוש וימנע ממנה את אפשרות הרחבת כוחותיה ומילוי שאיפתה. העניין הזה קיבל ביטוי ממשי לא רק בספרים של חכמת ישראל, אלא גם, ובייחוד, בהדרכה של רבני ישראל. עד לפני כמאה שנה הורו הרבנים, בעיקר אלה של הארץ ושל ירושלים, שכל מוסדות החינוך היהודיים יתרכזו אך ורק בלימודי הקודש, ואת לימודי החולין לצורכי פרנסה והתמודדות החיים יותירו לזמנם הפנוי. משמעות הוראה זו היתה שנאסר על כל המוסדות היהודיים ללמד לימודי חולין. אך הרב קוק מודע להכרח של האומה שקמה ומפריחה את שממת הארץ לגעת במרחבי המדע והטכנולוגיה, ועל כן אינו יכול להתנגד לחלוטין למוסדות המתעסקים בחינוך של חול. הרב קוק לא מתעלם מהנוק הרוחני של חינוך המבוסס רק על עולם החולין מבלי זיק של קדושה, ואף נוהג לשיקול זה מקום מרכזי בהחלטתו. כאן אנו פוגשים את ההתלבטות והקושי שעמם יכול כל אחד להיתקל - היחס בין ההצלחה המעשית מחד, והרצון לשמור על קדושתנו ועל נקודת החיים הפנימית הנקייה שבאה לנו מאבותינו ומכל הדורות מנגד. למעשה הרב קוק אינו מנסח ניסוח חדש לתקנת האיסור, אלא רק מביע כלפיו תמיכה מסוימת אבל מסויגת.

הגימנסיה היהודית החדשה שבה תומך הרב קוק איננה סתם עוד בניין אקדמי, אלא יש בה פריצת דרך. עד לאותה העת היו רק מוסדות השכלה גבוהה שהיו חילוניים בתכלית, וכל מגמתם הייתה רק לבנות את תחומי החיים החיצוניים ולא לפעול בלבבות. גישה זו בסופו של דבר יוצרת ניגוד וריחוק מהתורה ומצוותיה. חינוך יהודי מקפיד להשפיע קודש על כל החיים גם מעבר למגמה שבה בחר הסטודנט, אבל החינוך החילוני זונח יסודות אלה - אדרבה, לפיו העיקר הוא למחוק כל רגש וזיק ליהדות. כך הוא ברבים ממוסדות ההשכלה הגבוהה, ועל כן אף על פי שהרב קוק מעדד מהרעיון של 'הגימנסיה החדשה', ישנו מקום להסתפק איך ישתלבו בה חיי החולין בתוך ערכי הקודש. מסיבה זו תמיכתו בה מסויגת: היא רק בלבו ורק במכתביו האישיים, אך הוא אינו מביע קריאה ציבורית בעד המוסד החדש.

הרחבות

• 'עברי' ו'ישראלי'

גִּמְנַסְיָה יִשְׂרָאֵלִית, בְּנִגּוּד לְהַגְמַנְסְיָה הָעֵבְרִית. בשלוש האגרות שנלמד בימים הקרובים אנו רואים כיצד פועל הרב קוק למען פתיחת 'גמנסיה ישראלית', בניגוד לגמנסיה ה'עברית'. הביטוי 'עברי' היה נפוץ בתקופת קום המדינה, והוא בא לרמוז על לאומיות חדשה בארץ ישראל - ארץ העברים. משמעותו של הביטוי 'ישראלי', לפי הרב קוק, הוא 'הנאמן לבניו של יעקב - ישראל'.

בספר בראשית התורה מכנה את אברהם "אברהם העברי" (בראשית יד, ג). ה"רד"ק מפרש: "העברי - מבני בני עבר, וכלם התייחסו (=מלשון יוחסין) אליו, אבל אברהם זורעו התייחדו ביחס כי להם נשאר לשון עבר, והאחרים מבניו ובניו אחוזו בידם לשון ארמי ונקראו ארמיים כמו לבן הארמי וזולתו, וזרע אברהם אשר ליעקב נקראו עברים" [שם]. לדבריו, עברי היה שם כולל לכל צאצאי עבר, אך לאחר מספר דורות התייחד שם זה לבני יעקב בלבד.

הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) עסק הרבה בפער בין ה'ישראלי' ל'עברי', ובדבריו אפשר למצוא הרחבה לדברי ה"רד"ק: "הזהות של ישראל היא תוצאה של בירור בתוככי הזהות העברית. החל מאברהם העברי מתבררת הזהות העברית בשלושה מהלכים עד להופעת יעקב ואז נולד ישראל. בנתיים שושלות אברהמיות אחרות הופיעו בהיסטוריה, כיריבות לזהות של ישראל והשימו עצמן כשושלות שלהן הבכורה" [כי מציון 1, 76]. התרבויות שהציגו ישמעאל ולוט בדור הראשון, ועשו ולבן בדור השני, גרמו להתבררות של הזהות העברית האמתית, הלא היא הזהות הישראלית.

לפי דברים אלו דוחה הרב קוק את הביטוי 'עברי' רק ביחס לפרשנות של אותה התקופה, אך לא במשמעותו האמתית. במקום אחר מבאר הרב יהודה ליאון אשכנזי את מעלתו של העברי על שאר האנושות: "העברי הוא ככל האדם, והוא בעל יתרון רק ביכולת השגתו הנשמית. הוא מְדַבֵּר המסוגל לעבור את מחסום הדומים ואפילו הצומח שבקרבו, ולהתחבר למשהו עוֹבְרֵי הנמצא בתוכו, המקשר אותו עם משהו הקיים מעֵבֶר למציאות הגשמית של עולמו, מציאות מופלאה, סוחפת ומפעימה, הנעלה יותר מכל מה שמוכר לו בעולם הסובב אותו, שבו הוא ניזון מחמשת חושי, ובנוסף: מהרגש, מהדמיון ומהשכל" [סוד העברי, פתיחה: סוד ההתגלות].

(להרחבה על הזהות העברית עיי' ב'סוד העברי', פתיחה; האוניברסליות של האמונה היהודית, כי מציון 2, 240-229; הרב אשכנזי, ירושלים במשנתו של הרב קוק).

בַּיָּמִים הָאֲחֻרָיִם נִתְגַּדְּלָה הַתְּנוּעָה לְחַפְץ יְסוּד גִּמְנַסְיָה יִשְׂרָאֵלִית, בְּנִגּוּד לְהַגְמַנְסְיָה הָעֵבְרִית. הַשׁוֹרְרֵת פֹּה, שְׂקוּבָלִים וּבְצֶדֶק עַל מְעוֹט יְהוּדוּתָהּ.

כַּחוֹת רַבִּים חוֹשְׁבִים שָׂאֵם יִמְצָא לָנוּ מוֹסָד חֲנוּכִי עוֹמֵד בְּרוּם הַתְּרָבוֹת, סוֹפֵג אֶל תּוֹכוֹ אֶת כָּל הַסְּגֻלוֹת הַנִּמְצָאוֹת וְהָרְאוּיוֹת לְהִמְצָא בְּבֵית-חֲנוּךְ מְשׁוּרָה גְבוּהָה, וְעַל כָּלֵם יִכְלַל אֶת אוֹר הַיְּהוּדוּת הַנִּצְאָמָנָה, אוֹר הַתּוֹרָה הַמְּצוּחָה הָאֲמוּנָה וּמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת כְּחֵק לְיִשְׂרָאֵל, בְּזִמְנָנוּ זֶה בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, יְהִי כְּתָרִיס לְעַמֵּת הַהַרוּס הַצְּפוּי בְּהַתְּגַבְּרוֹת הַהַשְׁפָּעָה שֶׁל הַחֲנוּךְ הַיִּבְשׁ, שֶׁהַהִפְקָרוֹת הַכְּפָרְנִית מַעֲלָה עָלָיו אֶת חֲלָדָתָהּ.

מוֹבֵן שְׂאֲנֵכִי לֹא אוֹכֵל לְקַחַת חֶלֶק רְשׁוּם בְּיְסוּד כְּזֶה. אִי אֶפְשָׁר לִי לְהִתְרַחֵק יוֹתֵר מִדִּי מִגְּבוּל רַבָּנִים רְאִשׁוֹנִים, שֶׁשְׂגָדְרוּ בְּעַד הַהִשְׁפָּלָה הַכְּלָלִית בְּיַחֲוֹד בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל. אֲבָל הָאֲמֵת הַמְּרָה הַמְּעוֹרָרֵת כָּל לֵב הִיא מְזַקֵּקָה אוֹתִי לְפַחוֹת לְהַתְעַנֵּן בְּמוֹסָד קָדוֹשׁ זֶה, אִם יִמְצָאוּ לָנוּ כַּחוֹת חֲשׁוּבִים, הַמְּבַצְרִים מְעַמְדוֹ, שְׂאֵהֶיָה מוֹכֵן בַּע"ה לְפַקֵּחַ עַל הַתְּכַן הַיְּהוּדִית, לְעַמֵּד עַל הַמְּשֻׁמֵּר שְׂלֵא יֵצֵא מִן הַשׁוֹרָה הָרְאוּיָה וְהַמְּבַקֶּשֶׁת לְמִטְרָה הַקְּדוֹשָׁה.

אִם כְּבוֹדוֹ בְּרָגֵשׁ לְבָבוֹ מוֹצָא אֶת עַצְמוֹ לְהִיֹּת בֵּין הַבּוֹנִים, יוֹאִיל נָא לְהוֹדִיעֵנִי, לְמַעַן אֲדַע מִי הַמָּה הַפּוֹעֵלִים הַיְּסוּדִיִּים בְּיְסוּד נִשְׁגָּב רַב-תּוֹצְאוֹת דָּנָא.

(אגרות הראייה, אגרת תרמז)

גִּמְנַסְיָה - בית ספר המקנה לתלמידיה השכלה תיכונית. **כְּתָרִיס** - כמגן. **הַיִּבְשׁ** - ריק מתורה ואמונה. **רְשׁוּם** - מוכר, מפורסם. **רַבָּנִים רְאִשׁוֹנִים** - רבני ירושלים בדורות הקודמים. **הַמְּבַצְרִים** - המחזקים. **דָּנָא** - זה.

ביאורים

במכתב זה, השני בעניין הגימנסיה החדשה, מציע הרב קוק את עצמו כמשגיח ומפקח על התכנים היהודיים שילמדו במוסד, אם יהיו אנשים נוספים שייטלו על עצמם את התפקיד הזה בפועל. הרב קוק רואה בפעילות הגימנסיה החדשה, המלווה בתמיכתו, רוח חדשה ומרעננת למפרשי ההשכלה הגבוהה בארץ. מהיום החינוך ולימודי המקצוע אינם טכניים בלבד, אלא מקבלים פנים רוחניות, יחס חיובי לקודש ולתורת ישראל, וממילא הם נותנים ביסוס ודאגה לעתידו הרוחני של העם כולו, מעבר ללימוד מקצוע מסוים. האוניברסיטאות ככלל משתדלות להעניק השכלה רחבה בתחומים שונים לכל תלמיד, גם בתחומים שבהם אינו מתמחה, בתור רקע שיאפשר לו לצלוח את מהמורות החיים. למרות זאת הן נוטות לשכוח שיש לחיים משמעות מצד עצמם, ואת המשמעות הזו אנו יונקים מתורת ישראל הקדושה. כניסתו של הרב קוק לעובי הקורה של דרכי החינוך החדשים בארץ נבעה מראיתו את חיוניותם של מגמות חלופיות להשכלה החילונית הרגילה.

הרב קוק מסתייג מחינוך שהוא חילוני 'למהדרין', ובפרט בגילאים צעירים כמו של תלמידי תיכון. בכך הוא מביע את הקישור העמוק של העולם הרבני לדורות עברו, עד הר סיני, קשר עתיק אשר טומן בחובו את פוטנציאל ההצמחה לעתיד שעליו אנו מתפללים. מבחינה תורנית יש כאן חידוש גדול: הרב קוק איננו עומד נגד הרבנים האוסרים מצד אחד, ומצד שני הוא מוכן בכל זאת לסייע בפיתוח הארץ גם בענייני ההשכלה. הפתרון המוצע כאן מהווה אבן דרך לקביעת יחס ראוי בין עולם החול לבין עולם הקודש. החול מקבל את ערכו לפי התפקיד המסוים שאותו הוא ממלא, תוך הבנה שכל התפקידים השונים נועדו לקרב אותנו אל הקדוש-ברוך-הוא, שממנו באה הקדושה לעולם.

הרחבות

• לשמור על טהרת ארץ הקודש

שלא לצאת הרבה מגדרי הראשונים שברבני ארץ ישראל ביחוד, ביחוסם השלילי להשפלה. ממכתבו של הרב קוק עולה כי הוא בעד פתיחת בית ספר שבתוכנית הלימודים שלו יהיו גם לימודי חול, אך 'גדרי הראשונים שברבני ארץ-ישראל' אינם מאפשרים לו תמיכה פומבית. מהו אותו 'גדר הראשונים'?

בשנת תרט"ז גזרו רבני ירושלים חרם נגד לימודי חול בבתי-ספר בארץ ישראל. החרם חודש בתרכ"ב, תרל"ג ותרל"ח. בפעם החמישית, בתרמ"ב, חידשו אותו המהרי"ל דיסקין והרב זוננפלד בנוסח הזה: "אנחנו החתומים מטה מצאנו חובה בנפשינו להקהל ולעמוד על נפשינו לשוב ולחזק הישנות, לחזק הגדרות אשר גדרו לנו קדמונינו זיע"א, לאסור איסור ללמוד חכמות חיצוניות, אפילו אותם המותרים על-פי-דין ללמד... והגזירות והחרמות רובצים על כל הבאים ללמוד וללמד, ואפילו בשכר, הן להמלמדות ועל כל המייסדים והמסייעים... והעובר על דברינו אלה ורבעה בו כל האלה מוחרם ומובדל הוא מעדת ישראל, ועלינו לרודפו ולהודפו בכל יכלתינו..."

מלבד הפחד מהחשיפה לתרבויות אחרות וממורים שאינם שומרים תורה ומצוות, בבסיס החרם עמדה תפיסה כי היושבים בארץ ישראל, ארץ הקודש, צריכים לשמור על הקודש בטהרתו: "אנחנו היושבים על אדמת הקדש באחרית ימי גלותינו, ומניחים אותנו מסביב לעשות סדר לימודינו ועבודתינו, בדרך אבותינו מעולם, נאשם אם נמעול מעל בעצמנו ונחשוב גם מחשבות פגול להקריב אש זרה על מזבח הפנימי..." [מכתב הרב שמואל סלנט למונטיפיורי].

הגימנסיה
הישראלית

אדוני המרוקם, גדולה היא פעת התנועה הרוחנית לחפץ יסוד גמנסיה ישראלית בארץ ישראל, לעמת הגמנסיה העברית השוררת, שעד כמה שאי-אפשר להכחיש את הצדדים החיוביים שלה, רבתה בה השלילה ליסוד היסודות, ליחש הקדש לדת ואמונה ברעיון ובפעל. ישנם טהורי לב נרעדים מהתוצאות העתידות של מצב כזה בהעזבו לנפשו, והם מוצאים חובה לנפשם להציל את הצעירות הארצי-ישראלית, והגלותית המשפעת ממנה, על ידי יסוד מכוון תרבותי, משקלל בכל הטוב הדרוש לו במדה מלאה, ולמעלה-ראש עטור בעטרת קדש ד' לתורה לאמונה למצוה ומוחשת אבות, כחק לישראל מעולם. אנכי לא אוכל להפגס כל כך בעבי הקורה של פעלה זו, שלא לצאת הרבה מגדרי הראשונים שברבני ארץ ישראל ביחוד, ביחוסם השלילי להשפלה, בכונה טהורה להגן בעד הדת והאמונה. אבל הצרה הכבדה של המצב גורמת היא לי, שאם ימצאו פחות טובים, עובדים ופועלים ליסוד מכוון עליון זה, בצורה הגונה ובדרכי כבוד ושלום, אהיה מוכן מצדי בע"ה לפקח על התכן הישראלי שבו, עד כמה שידי החלושה מגעת, שישמור את תפקידו כראוי. אם כבודו נוטה להיות מכלל הבונים והמייסדים, יואיל נא בטובו להודיעני, למען אדע מי הם הנמנים על מנה צבאות ד' זה.

(אגרות הראי"ה, אגרת תרמח)

שלה - של הגימנסיה העברית. בהעזבו לנפשו - בהישראותו במצבו. בכונה טהורה - היחס השלילי של הרבנים יסודו בכונה טהורה. הישראלי - היהדות, האמוני.

ביאורים

לאחר תקופת התלבטות ארוכה שבה התחבט הרב קוק בינו לבין עצמו, הוא הגיע להחלטה מבוררת. ביום אחד נשלחו ארבע אגרות לגבירים שונים בבקשת תמיכה בגימנסיה החדשה. הבקשה הכוללת היא לאפשר לימודים ברמה הגבוהה ביותר, מתוך חיבור לעולם היהודי, ובכך יתאפשר פיתוח העולם הרוחני שמבסס את חיבורנו אל הארץ. נוסף למה שכבר הוזכר באגרות הקודמות, כאן שוקל הרב קוק את הנזק הרוחני שייגרם מהניתוק הקיים בין המוסדות להשכלה גבוהה לבין העולם הרוחני. אם כל החינוך יהיה רק כזה שיונע מעולם החול, ערכי היהדות יצטמקו ויתפסו כפרימיטיביים וכמנותקים מהעולם. מטבע לשון חילונית רווחת היא המילה 'משיחיים' כלפי המאמינים בתורת משה, כאילו שהמשיח הוא גורם זר, ולא חלק מהופעתו וגילוי טובו של ה' בעולם. במצב שכזה כולם מפסידים: העולם של הקודש יפסיד את היחס אל המקצועות ואת היכולת לפתח את ארצנו היקרה, ואילו אנשי החול יפסידו את העומק והמשמעות שהיהדות יכולה להציע להם ולעולם כולו.

הספק של הרב קוק נבע מהניגוד שבין שני המחנות, אף שהוא הבין את מקומו של כל חלק. היכולת לאחוז בקצוות שנראים לנו כסותרים איננה פשוטה כלל, כל דרך שבה נלך תוביל לחיסרון מהותי אחר במציאות, והספק שמא המעשה הנכון נמצא במקום אחר שומט את הקרקע מתחת לרגלינו. למרות הספק מצליח הרב קוק להכריע לדרך ממוצעת, בלי לסתור את הוראת הרבנים שקדמו לו, ובלי לפגוע בצמיחת המוסד החדש. כל זאת מתוך הכרה כי כל בניין הארץ תלוי בהבנת ערכה הרוחני - בלעדיו הזכות שלנו כאן איננה אלוהית ועלולה להיות נתונה במחלוקת מתמדת. אחרי שיובן היטב הטעם לשיבתנו בארץ, נוכל לבנות את ארץ ישראל במובן הגשמי והכלכלי, ולהשפיע מאותו הטוב לעולם כולו.

הרחבות

• השתדל להיות איש

אבל רואה אנכי, שאם יעזבו רעיון זה מהתגשמותו אסון גדול נשקף להיהדות ולישוב ארץ ישראל. למרות האיסור שהיה קיים על לימודי חול בארץ ישראל, נרתם הרב קוק להקמת הגימנסיה החדשה. מקור להנהגתו אפשר למצוא במסכת אבות: "הוא היה אומר: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד, ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש" [מסכת אבות ב, ה].

בדברי רבותינו מצאנו מספר פירושים לפתגם. הסולת למנחה כותב שכל מאמרי המשנה קשורים זה לזה. לכן פירוש הביטוי הוא - אף שאתה מלמד קפדן או מרבה בסחורה, אם אין אדם אחר שיכול ללמד תורה - עליך לעשות זאת ולא לכבוש מעיינך.

בדברי רבנו יונה על המשנה מצאנו פירוש נוסף: "ועוד נוכל לפרש במקום שאין אנשים גדולים ממך בחכמה השתדל להיות איש. ואל תמנע מלהחכים אף על פי שלא תמצא חכם בעירך גדול ממך. (ו)אף אם אין בדור ההוא כמותך תראה עצמך כא(י)לו (אתה ח) בדור חכמי התלמוד ואתה עמיהם במקום אחד. גם כי תשיג למעלתם תחשוב כי אם אתה עומד עם הנביאים עד משה רבנו עלי-השלוש ומתי תשיג למעלתם ולחכמתם. ובזה לא תתרשל לעולם מללמוד ובכל יום ויום התקן במדותיך כי תוסיף על חכמתך ותהיה כמעין הנובע" [שם].

פירוש שלישי כתב הרשב"ץ בספרו 'מגן אבות': "ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש. תרגום 'ויאבק איש עמו' [בראשית לב, כה], 'ואשתדל גבר'... כלומר, במקום שאין אנשים עומדים בפרץ לעסוק בצורכי צבור, השתדל להיות איש, ואף אם תתבטל מדברי תורה, וכמו שדרשו ב(פרק ה)אחרון מברכות [סג, א], 'עת לעשות לה' הפרו תורתך' [תהלים קיט, קכו], האי קרא מסיפיה לרישיה מדריש (=הפסוק נדרש מסופו לתחילתו), מה טעם הפרו תורתך, משום עת לעשות לה'. ובפרק שתי הלחם אמרו, פעמים שבטולה של תורה, זהו יסודה, דכתיב 'אשר שברת' [שמות לר, א], אמרו לו הקדוש ברוך הוא למשה, 'ישר כוחך ששברת' [אבות ב, ה]. ייתכן שלפירוש זה רמז הרב קוק. למרות החרם שנהג באותו הזמן בארץ ישראל, הוא היה צריך "להיות איש" ו"להפר תורתך". לשיטתו, אם עולם התורה לא ייצור מסגרות שיאפשרו למעוניינים בכך לרכוש השכלה ומקצוע, יעזבו אותם אנשים את התורה ואת מסורת האבות.

הצורך בגימנסיה
הישראלית

ממצולות הספק, לעשות או להדל, אשר ימים רבים הייתי בהן צלול, הנני שב פעת לכתב לידידי, על דבר הרעיון הגדול של יסוד גימנסיה ישראלית מקבלת להגמנסיה העברית השוררת פה. אמנם אני מרשה לעצמי לצאת מגדרם של רבנים ראשונים, שגדרו גדרים מפני זרם ההשכלה הכללית, גם במעוטה, כדי להגן על ידיהם בעד היהדות, לפחות הארצישראלית, ועל כן אני בין העסקנים הרשמיים של ענין פביר זה. אבל רואה אנכי, שאם יעזבו רעיון זה מהתגשמותו אסון גדול נשקף להיהדות ולישוב ארץ ישראל עמה יחד. מהחננו השלילי ביחס להדת והאמונה וכל קדש שבגמנסיה ואגפיה.

השתתפות הרב
קוק במפעל

אם האנטליגנציה הצעירה שלנו תקבל השפעה מארץ ישראל, בצורה כזאת, שעל היהדות המעשית והעיונית תביט פעל דברים שנפסלו מחמת זקנה, חלילה, מובן הדבר שבהנדע הדבר בישראל בברור יגרם רק דחיפה אנטטיפטית ונסיהגה לאחור ממעמד חפץ הבניה וההתפוננות בארץ ישראל, ומה שנוגע להחרבן הרוחני מצד עצמו, אין די אמר ודברים. על כן אם ימצאו טהורי לב, שצפית העתיד לא רחוקה מפליותיהם, והם יתאגדו יחד להוציא מפעל כזה בעז והדר אל הפעל, מובן הדבר שעד כמה שידי הפכה מגעת, אהיה מוצא את עצמי מחיב לפקח על המפעל, שלא יטה מנתיב הקדש הסלול, כדי שיגיע למטרותו לאמץ את היהדות באמת, לרומם את רוח האמה ולהגדיל את השפעת ישוב ארץ ישראל בעולם. אם כבודו מוכן לעבודת קדש זו ולבו ער להשקיע בה כח גשמי ורוחני, ינעם לי לקבל ממנו תשובה מקדמת, לדעת מי ומי ההלכים.

(אגרות הראיה, אגרת תרמט)

צלול - עסוק, טרוד. מקבלת - מקבילה. נדרו - אסרו ללמוד לימודי חול. במעוטה - אפילו מעט לימודי חול. על ידיהם - בעזרת הגדרים. אנטטיפטית - לא אוהדת. מפעל כזה - הקמת הגימנסיה הישראלית.

ביאורים

בימים הקרובים נעסוק בסוגייה שאפשר לומר שהיא היסודית ביותר בחינוך ילדי ישראל - מטרת החינוך. סוגייה זו משפיעה על החינוך כולו, כי היא מבררת את הנקודה היסודית ביותר - מה אני רוצה להשיג בחינוך הילד? לאן אני מכוון אותו? מנקודה עקרונית זו משתלשלים כל הפעולות החינוכיות שנבצע, ועל כן ההבנה מהי מטרת החינוך היא יסודית ועקרונית בדרכו של עם ישראל. תפיסתו של הרב קוק היא ישנה-חדשה, ובהחלט דורשת שינוי יסודי מתפיסת מטרת החינוך כפי שהיא נתפסת בדרך כלל.

הדרשה שנשא הרב קוק פותחת בשני מאמרי חז"ל, ולקראת סוף הדרשה ובניית העיקרון שמחדש הרב קוק - יתברר עומקם. ייתכן שהרב קוק מוכיח מכך שתפיסתו אינה חידוש פרטי שלו. תפיסתו היא תפיסתם של חכמי ישראל בכל הדורות, מנתינת התורה מסיני עד ימינו. כל שעלינו לעשות הוא לחזור לשיטתם של ראשונים, שירדו לעומקה של סוגיית החינוך.

בתחילת הדברים קובע הרב קוק עיקרון מוסכם - החינוך הוא יסוד הכול. זהו עיקרון שרואים בשטח, והעולם המודרני מסכים איתו ומשקיע משאבים רבים בנושא החינוך. החינוך הוא בניית משאבי העתיד, הילדים שמחר יהיו אנשים. וילדי ארץ ישראל, ילדי המושבות - הם בוני העתיד של הארץ. כיצד עלינו לחנך אותם? מהי המטרה שאנו מציבים לפנינו כשאנו רוצים לחנך אותם? ראשית, עוד לפני מטרת החינוך, קובע הרב קוק את דרך החינוך - החינוך צריך להתאים עם הטבע. החינוך לא נועד להוביל אנשים למטרות הרחוקות מהם. החינוך נועד לגלות את מה שטמון בפנים. החינוך אינו אלא הצמחה של הטבע הטבעי שקיים בילד.

לעם ישראל ישנו טבע מיוחד, טבע אלוהי. ישנה השלכה ישירה בין המצב הרוחני שלנו לבין מצבנו הגשמי, כפי שמופיע בתורה פעמים רבות, שעם ישראל יזכה לברכה או לקללה בהתאם למצבו הרוחני. נוסף לכך, נשמתנו הפנימית רוחנית ועליונה, וכל פגם רוחני פוגם בהופעתה בנו ובמעלתנו. לכן החינוך בעם ישראל צריך להיעשות בצורה מדויקת, כדי שהוא ישמור על המעלה הרוחנית הגבוהה שלנו.

הדבר נכון במיוחד בילדי ארץ ישראל. מילדים אלה אנו מצפים שבבגרותם הם יגשימו את תקוות הדורות ויבנו את ארץ ישראל מתוך קדושה וטהרה. זוהי משימה מסובכת, שדורשת רוח נישאה וחזקה, שמסוגלת - עם כל רוממותה - לעסוק בענייני חומר ומדינה. המשימה הזו דורשת הכנה מדויקת - כל הצמיחה של השתילים האלה שיפריחו את ארצנו תלויה באיכות השתילה. מהו החינוך שמתאים לילדי ישראל? על כך ירחיב הרב קוק בהמשך.

הרחבות

• תפקיד האומה לחנך את בניה

יסוד האומה ביחש העתיד שלה, תלוי ביסוד החינוך. מדברי הרב קוק אנו לומדים שעל העם לפתוח בתי ספר שבהם ילמדו התלמידים תורה ויראת שמים. אולם מתי עברה חובת החינוך מהאב לקהילה כולה?

בתלמוד הירושלמי מופיעה תקנה קדומה שתקן רבי שמעון בן שטח: "הוא התקין שלשה דברים: שיהא אדם נושא ונותן בכתובת אשתו, ושהיה התינוקות הולכין לבית הספר, והוא התקין טומאה לכלי זכוכית" [כתובות ח, יא]. תקנה דומה נוספת מופיעה בתלמוד הבבלי בשם רבי יהושע בן גמלא: "דאמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישאל; שבתחלה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב - לא היה למד תורה... התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים... ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד, התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך; ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויצא, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע" [בבא בתרא כא, א].

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל מבאר שתקנתו של רבי שמעון בן שטח לא מספיקה כשהיא עומדת בפני עצמה, שכן הוא תיקן שהילדים ילמדו בבית ספר, אבל חובת החינוך עדיין הייתה מוטלת על האב. רבי יהושע בן גמלא הלך צעד נוסף קדימה, והטיל את חובת חינוך הילדים לתורה ויראת שמים על בני העיר כולה [שמעון בן שטח ותורתו, סיני לב].

אל תגעו במשיחי - אלו תינוקות של בית רבן.

(שבת קיט)

אם ראית עירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל - על שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר משנים.

(פתיחתא דאיכה רבת)

יסוד האומה ביחש העתיד שלה, תלוי ביסוד החינוך. כבר נודע מכל חכמי לב, כי התקון בחינוך הוא תקון בכל, וזה אמנם נודע לנו מפי הנסיון לכל צדדיו, הרבה יותר ממה שאפשר לדעת מפי השמועה והלמוד. החינוך צריך שיהיה לעולם מתאים עם טבע האומה ואמתת תכונתה. ובישראל שהננו נבדלים הרבה מכל העמים, מבית ומחוץ, במעלות וזונות ותכונות נפרדות, ועם זה גם פן בחלשות שונות ולקוים מיוחדים שצריכים הגנות מיוחדות "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על פן אפקד עליכם את כל עונותיכם". אנחנו צריכים לצרף שכלול החינוך תמיד לעמד על אפיה של אמתנו.

זה הדבר נוהג בישראל תמיד, בכל עת ובכל זמן ובכל מקום, אמנם יותר ויותר הדבר נוגע אלינו יושבי ארץ הקדש, וביותר יושבי המושבות, בוני הישוב החדש בדורנו, שהננו צריכים להיות מלאי עז ד' ותקות דור דורים. פה צריכה צורתנו האמתית להיות מפתחת בחינוך הילדים יפה יפה, וכשם שכל מעלה וכל תקון הגון שבו, הוא שרש נאמן לתקונים הבאים ושכלולים עתידים עלינו לטובה בעזרת צור ישראל ברוך הוא, פן כל קלקול והרסיה, כל עוות וטעות שבדבר הגדול הזה, הוא רקב כללי המהרס את כל אשר אנחנו שואפים לבנות, ומחבל את כל מעשה ידנו.

על פן באהבת עמנו וארצנו, אנו חייבים להתחזק ביותר ליסוד החינוך שבישוב החדש החביב, על היסוד הישראלי הטבעי, על יסוד קזה שנהיה בטוחים שהילד היהודי יהיה על ידו כשיגדל איש יהודי שלם, טוב לעצמו, גם טוב לעמו ונאמן לארצו באמונתו אמת. הפלל - טוב עם אלהים ועם אנשים.

איך אמנם עושים דבר זה, איך שותלים את פרום בית ישראל באפן שנהיה בטוחים שילכו יונקותיו ויגשגו יפריחו ויעשו שרש למטה ופרי למעלה? מובן הדבר שהתשובה הבטוחה היא: כשיהיו תנאי השתילה על פי הטבעיות המיוחדת שלנו, שתהיה חפשיית מכל חקוי שפל ליד עבודת פנימית, ביותר בדברים היסודיים שעקרי הצביון המפורט שלנו בהם תלויים. על פן אנחנו צריכים להשקיל מעט אל צורת החינוך ותעודתו בישראל, ואז מאליו יקרא ההבדל העמוק שבינו ובין תכונת החינוך הפללי שבעמים. וזה אמנם יורנו לדעת, עד כמה אנחנו מוכרחים להיות גבורי כח לכבש לנו דרך לעצמנו במהלך החינוך, ולא להפך לקופים מחקים, אפלו אם נתרגם את הכל עברית. לא הלשון הוא הכל, אף על פי שאין אנו ממצטים כלל ערכו הגדול, אבל העקר הוא הצורה ויסוד החיים העצמי.

(מאמרי הראיה, דרשה בעת חגגת בית התלמוד תורה ברחובות ת"ו)

סופרים - תלמידי חכמים. משנים - מלמדים. שבו - שבחינוך. יליד - תוצאת. עבודת פנימית - שעבוד ליצרים. הצביון - הצורה. תעודתו - מטרותו. ערכו - של הדיבור בעברית.

חשיבות החינוך
בעם ישראל

חשיבות החינוך
במושבות

היסוד הישראלי
הטבעי

צריך לכבוש דרך
ייחודית לישראל